

Маџа М. Кулаузов
Универзитет у Новом Сагу
Правни факултет у Новом Сагу
M.Kulauzov@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0003-2805-7773

Милан М. Милућин
Универзитет у Новом Сагу
Правни факултет у Новом Сагу
M.Milutin@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-4025-5222

ПРИМЕРИ НАДЛЕЖНОСТИ УПРАВНИКА ПРОВИНЦИЈЕ У ИМОВИНСКОПРАВНИМ ПАРНИЧНИМ ПОСТУПЦИМА У РИМУ¹

Сажетак: У раду је обрађено неколико питања. На самом почетку, врши се преглед извора права којим је регулисано питање надлежности управника провинција од ширих ка ужим. Надлежности управника настајала је његовим уласком у провинцију. У случају напуштања провинције, његове надлежности су престајале и он је постајао приватно лице. Замена персоналног карактера надлежности управника, који је значајно узрман Каракалином конституцијом из 212. године, у користи територијалног, очигледна је на крају доминала. Управник је могао да има цивилне и војне надлежности. Прве су обухватале правосудну и управну власт. Правосудне надлежности делиле су се на оне у кривичној и оне у грађанској материји. Од целокупног обима грађанске материје, у раду су обрађени примери надлежности управника провинције у материји имовинског права, односно, према Гајевој иерархији, материји под називом *ius quod ad res pertinet*. Управник провинције био је надлежан да решава још ово сва сјорна питања која су настајала у свакодневном животу становника приликом заснивања,

¹ Рад је настао као резултат истраживања на пројекту „Правна традиција и нови правни изазови“ за 2022. годину, а ослања се и на резултате истраживања за завршни рад на мастер академским студијама кандидата Милана Милућина на тему „Надлежности управника провинције у материји имовинског права у Риму“.

заштити и тачења права, како оних везаних за државину, својину и стварна права на туђим стварима, тако и оних у материји облигација и наслеђивања.

Кључне речи: управник провинције, надлежности, имовинско право, царнични поскупак, римско право.

1. УВОД

Неисправно је поистовећивати појам државе у савременом добу са свим њеним појавним облицима кроз историју. Последично, ни између концепата организације власти не треба вршити идентификацију. Уређења античког града-државе, средњовековне феудалне краљевине, нововековне апсолутне монархије и савремене грађанске државе толико су међусобно суштински различити, да би посматрање једне кроз призму друге могло да доведе до значајно искривљених, ако не и потпуно погрешних закључака.

Неопходно је, стога, при обради ове теме направити дистинкцију између римског империјалног концепта организације власти у односу на организацију власти у савременим државама. Немогуће је поистоветити империјум са данашњим концептом суверенитета, јер је било незамисливо у Риму да се врши одвајање схватања државе од појединца као њеног конститутивног елемента. Уместо концепта јединственог држављанства који постоји данас, у Риму су са заједницама које су улазиле у састав империје успостављани или уговорни односи различитих садржина који су припадницима тих заједница пружали мања или већа права и регулисали њихов статус, или им је одређени правни положај наметао сам Рим без успостављања било каквих уговорних односа. Асиметрични статуси људи, асиметрични статуси политичких заједница унутар империје, постојање више правних система који су паралелно функционисали и друго, чиниоци су који обавезно морају бити узети у обзир приликом анализе римских јавноправних установа.

2. ИЗВОРИ ПРАВА О НАДЛЕЖНОСТИМА УПРАВНИКА

У периоду републике, по правилу почетком сваке административне године, Сенат је доносио *senatus consultum de privinciis*, којим се, између осталог, вршила расподела управника по провинцијама.² Осим садржином

² Пјер Вилемс, *Римско јавно право или Римске политичке установе од оснивања Рима до Јустинијана*, с ауторовим одобрењем са шестог издања превео с француског Жив. М.

овог сенатског мишљења, подела провинција и пратећа правила с тим у вези, била су уређена и законима – *lex Sempronia*³, *lex Cornelia*⁴ и *lex Pompeia*⁵.

У вршењу својих надлежности, управник провинције био је обавезан да се придржава (а) провинцијског закона, (б) сенатских мишљења, (в) оних закона којима је регулисан правни положај провинцијских градова и становника, (г) затим закона доношених са циљем борбе против изнуђивања које су вршили управници у провинцијама (*leges repetundarum*),⁶ а евентуално и (д) посебних инструкција које му је испрва давао Сенат⁷, а касније принцепс, док су за случајеве који нису њима били предвиђени били обавезни да се обрате вишој инстанци власти за мишљење.⁸

У грађанском правосуђу, поред наведеног, управник је био дужан да се придржава и (ђ) едикта који је сам издавао, као и (е) локалног провинцијског права, уколико оно није било у супротности са поменутим изворима и док временом није изгубило на важности. Под Царством, наравно, ту треба додати и (ж) царске конституције.⁹

Милосављевић, Београд 1898, 246 и 403. Примери одлука садржаних у овим сенатским мишљењима могу да се нађу, између осталог, код Liv, XXVI, 1 и XXI, 17 (приликом истраживања коришћени су текстови према издањима Othonii: E Typographeo Clarendoniano, Oxford 1964. (књиге 21-25), доступан на интернет страници <https://archive.org/details/aburbecondita0003livy>, приступљено 12. 9. 2022. године и Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1856. (књиге 24-26), доступан на интернет страници https://archive.org/details/bub_gb_s6E9AAA-AcAAJ/mode/2up, приступљено 12. 9. 2022. године).

³ Овим законом из 123. п.н.е, Сенат је обавезан да конзуларне провинције означи пре избора конзула којима су намењене. П. Вилемс, 248.

⁴ Сходно одредбама овог закона из 81. п.н.е, управник је имао обавезу да остане на дужности до доласка новог управника. *Ibid*, 248 и 404. Вид. и Dio Cassius, *Hist. rom*, XLII, 20 (приликом истраживања коришћен је текст према издању Loeb Classical Library, 9 volumes, Greek texts and facing English translation, Harvard University Press, 1914-1927. Translation by Earnest Cary, доступан на интернет страници http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html, приступљено 12. 9. 2022. године).

⁵ Донесен 52. п.н.е, овај закон прописује временски размак од пет година између обављања конзулске, односно преторске магистратуре и ступања на дужност управника. *Ibid*, 248. Међутим, овај закон је престао да важи већ 49. п.н.е.

⁶ Видети пример Цесија Корда (*Caesius Cordus*), проконзула Крита и Киренаике (*proconsul Cretae Cyrenarum*), који је осуђен због изнуђивања. Tac. Ann, III, 38 (приликом истраживања коришћен је превод Љиљане Црепајац према издању Корнелије Тацит, *Анали*, Београд 2006); П. Вилемс, 408. С изнуђивањем у вези, посебно је занимљива улога публикана у провинцијама. Наташа Деретић, Милан Милутин, „Публикани према Јустинијановим Дигестама – институционализована корупција и њено правно санкционисање“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 4/2020, 1420 и даље.

⁷ Val. Max, 8.15.6 (приликом истраживања коришћен је текст према издању Valeri Maximi, *Factorum et Dictorum Memorabilium*, Teubner, Leipsig 1865, доступан на <https://archive.org/details/factorumetdictor00valeurft/page/424/mode/2up>, приступљено 12. 9. 2022. године).

⁸ П. Вилемс, 404-405 и 578.

⁹ Théodore Mommsen, *Le Droit Public Romain, Tome VII, Paris 1985. (за појмове овог истраживања, наведени гео њерела Милица Сиванковић, проф. француској језика и књи-*

3. ВРЕМЕНСКО И ТЕРИТОРИЈАЛНО/ПЕРСОНАЛНО ПРОСТИРАЊЕ НАДЛЕЖНОСТИ

Надлежност¹⁰ управника настајала је његовим уласком у провинцију, па, последично, и његово право да је, у одређеном обиму, повери свом изасланику.¹¹ Уколико би то поверавање учинио пре уласка у провинцију, полазило се од правне фикције да је то учињено тренутком уласка у провинцију. Изузетак је постојао у случају неизбежног закашњења управника.¹²

Пре ступања у границе поверене му провинције, управник је био обавезан да о свом доласку обавести становнике провинције шаљући едикт свом претходнику, у ком је наводио датум уласка у провинцију и евентуалне препоруке.¹³ Ова пракса, о којој сведочи Улпијан, доживела је само површинске промене током трајања домината да би на његовом крају важило правило да при првом уласку у провинцију, управник пред окупљеним народом истакне царске инструкције које је примио и постави њихове умножене примерке по целој провинцији са циљем да покаже своју посвећеност њиховом поштовању.¹⁴

жевности, на чему јој се ауџори захваљују.), 437; Мирослава Мирковић, *Римска држава у доба принципата и домината (27. пре Хр.-337. н.е.): од Августина до Константина*, Београд 2003, 27; П. Вилемс, 406, фуснога 1 и 408. Овде је занимљива једна Вилемсова констатација, на 405. страни наведеног дела. Након навођења извора права којима је уређена надлежност управника провинције, он каже: „Изван тога, он је у својој управи скоро независан.“ Није најјасније какав би био њен смисао. Наиме, и судија у савременој држави је, када се изузму правне норме којима мора да се влада у обављању поверене му дужности – *скоро независан*.

¹⁰ У савременом праву, под термином надлежност подразумева се овлашћење органа, које је уједно и његова дужност, да решава у одређеној ствари на одређеној територији. Драган Милков, *Управно право II: Управна делатности*, Нови Сад 2010, 87. Према Римљани нису били склони одређивању појмова, и упркос чињеници да је од Јустинијанове смрти до данашњег дана протекао готово један и по миленијум, својом општошћу ова дефиниција омогућује да буде примењена и у раду који се односи на античко доба.

¹¹ Начелно, управник провинције био је овлашћен да пренесе на друго лице надлежности које су спадале у редовне надлежности промагистратуре коју обавља, осим уколико је дата надлежност додељена законом, мишљењем Сената или принцепсовом конституцијом. Могла је, на пример, да се пренесе надлежност изасланику да додељује државину одређеног добра (на пример, у случају недавања јемства због претеће штете, увођења у посед жене у име *стиомака* (тј. детета које носи), или ради чувања легата). Вид. D.1.21.1.

¹² Вид. D.1.16.4. Познато је, на пример, да је, услед временских прилика, Плиније Млађи закаснио у Битинију над којом је преузимао управу. Вид. Plin. Ep, X, 17a (приликом истраживања коришћен је текст према издању Plini minoris, *Epistulae*, recognovit R. A. В. Munors, Clarendon Press, Oxford 1963 (*litterae u et v separatae*), доступан на интернет страници https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/PliniusMinor/pli_ep10.html, приступљено 22. 9. 2022. године).

¹³ Вид. D.1.16.4.

¹⁴ Вид. Nov. Just. 17.16 (приликом истраживања коришћен је текст према издању „Iustiniani Novellae“ (Recognovit Rudolfus Schoell, Opus Schoellii morte interceptum absolutum Guilelmus Kroll, *Corpus Iuris Civilis*, vol. III, Berlin 1877, доступан на интернет страници <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>, приступљено 12. 9. 2022. године).

Управник је био дужан да обавља све своје послове до доласка наследника. Исто тако, пре свог одласка био је обавезан да се уздржава од слања свог изасланика из провинције.¹⁵ У случају напуштања провинције, његове надлежности су престајале и он је постајао приватно лице. То је посебно важно због чињенице да су надлежности управника провинције биле персоналног карактера. Простирале су се само над становницима провинције којом је управљао, и то док се налазио у њој.¹⁶

Нестанак персоналног карактера надлежности управника, који је значајно уздрман још поменутом Каракалином конституцијом из 212. године, очигледан је на крају домината. О овоме сведочи конституција цара Јустинијана, према којој су сва лица у провинцији била подложна власти њеног управника у (кривичним и) „новчаним” стварима, за разлику од ранијег, када су се његове надлежности простирале само над становницима дате провинције.¹⁷

Најзад, од управника провинције се захтевало да врше само оне надлежности које су биле уобичајене, те да не испоље *дрскосић њиховој прекорачења*.¹⁸ Ово је могућа претеча савременог начела законитости управног поступка, према коме, за разлику од приватних лица, која смеју да чине све што није забрањено, орган управе сме да ради само оно што је изричито дозвољено.¹⁹

Управник је могао да има цивилне и војне надлежности. Прве су обухватале правосудну и управну (укључујући и финансијску) власт.²⁰ Правосудне надлежности делиле су се на оне у кривичној и оне у грађанској материји. Од целокупног обима грађанске материје, предмет овог рада биће надлежности управника провинције у материји имовинског права, односно, према Гајевој трипартицији, материји под називом *ius quod ad res pertinet*.

4. ОПШТИ ДЕО

У време Републике, управник провинције је судио или сам уз помоћ суда састављеног од римских грађана, или је парничарима одређивао судију

¹⁵ Вид. D.1.16.10. Тако је, на пример, августов префект, који је управљао Египтом, остајао је на дужности до уласка свог наследника у Александрију. D.1.17.1.

¹⁶ Вид. D.1.18.3. Изузетак је била надлежност у кривичним поступцима, која је била територијалног карактера и простирала се на све за које је постојала сумња да су учинили кривично дело на територији провинције.

¹⁷ Nov. Just. 8.6.

¹⁸ CI 12.55.3 (приликом истраживања коришћен је текст према издању „Codex Iustinianus“ (Recognovit et retractavit Paulus Krueger), *Corpus Iuris Civilis*, vol. II, Berlin 1877, доступан на интернет страници <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>, приступљено 12. 9. 2022. године); М. Мирковић, 155.

¹⁹ Д. Милков, 74.

²⁰ Srđan Šarkić, Antun Malenica, *Pravne teorije i institucije antike*, Novi Sad 2004, 112.

(грађанина или переграина) да спор пресуди.²¹ Познато је да је Цезар служио као квестор у Оностраној Шпанији те да је по преторовом налогу, као судија обилазио насеља римских трговаца како би решавао њихове спорове.²²

У свим споровима, како у онима у којима у Риму пресуђују префект града, префект преторијанаца, конзули, претори и други, тако и у свим другим, у провинцијама у принципату постоји надлежност управника.²³ Правосудне надлежности управника провинције у овом периоду ипак нису биле јединствене и зависиле су од тога да ли је провинција којом су управљали спадала у категорију сенатских или царских.²⁴

Правосудна надлежност проконзула у сенатским провинцијама била је одређена једном општом нормом: њему је припадала она надлежност коју су имали сви који су пресуђивали у Риму, или као магистрати, или у ванредном поступку, са изузетком принцепсовог прокуратора, који је био надлежан да решава имовинске спорове о порезима.²⁵ Поред проконзула, за правосуђе су били надлежни и изасланици (*legati*) и квестор (*quaestor pro praetore*).²⁶ Изасланицима су ту надлежност поверавали проконзули, било у целој провинцији, било у одређеном округу (*dioecesis*).²⁷

У извесним царским провинцијама правосуђе је издвојено из надлежности управника провинције и поверено посебном, правосудном легату (*legatus iuridicus*), кога је бирао принцеп међу сенаторима. Ипак, правосудни легат се налазио у потчињеном положају у односу на августовог изасланика.²⁸

Поред изворних, постојале су у принципату и додељене надлежности управника провинције. Наиме, спорове који дођу пред принцепса, како у првој инстанци, тако и у облику жалбе, судио је или принцепс сам, или они

²¹ П. Вилемс, 403-406. и 251-252.

²² Gaius Suetonius Tranquillus, „Divus Julius“, *De Vita XII Caesarum*, 7.1 (приликом истраживања коришћен је текст према издању Loeb Classical Library из 1913. доступан на интернет страници https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Julius*.html, приступљено 12. 9. 2022. године).

²³ Вид. D.1.18.10.

²⁴ О правосудној надлежности управника провинција у класичном периоду видети и: David Johnston, *Roman Law in Context (Key Themes in Ancient History)*, Cambridge 2003, 9. Проконзул је, између осталог, био надлежан да поставља страни у спору адвоката по службеној дужности у случају да га она нема или не може да га набави. Вид. такође D.1.16.9.

²⁵ Вид. D.1.16.7.

²⁶ Квестору то није био једини посао, већ му је у надлежност стављено и руковање благajном.

²⁷ Били су надлежни да чују наводе страна како у грађанском, тако и у кривичном поступку. Уколико би у кривичном поступку утврдили кривицу оптуженог, били су обавезни да га без одлагања проследи проконзулу на коначно одлучивање. Вид. CI 1.35.1. и П. Вилемс, 571-578. и 465.

²⁸ Џон Бордман, Џаспер Грифин, Озвин Мари, *Оксфордска историја римској светиа*, с енглеског превела Слађана Танасијевић, Београд 1999, 179; П. Вилемс, 571-578.

које он одреди. Надлежност је преносио, било за појединачне случајеве – на одређено лице (*iudex datus*), или на одређеног чиновника, било општим делегирањем – на извесне категорије чиновника. Углавном је ово опште делегирање било извор надлежности управника провинција.²⁹

У доминату је надлежност за решавање спорова имовинског карактера у провинцијама такође припадала управнику, мада су, у извесној мери надлежни били и муниципални магистрати или заштитници града (*defensores civitatis*).³⁰ Заштитнику града, почетком домината, додељена је надлежност у споровима чија вредност није прелазила 50 златника. У споровима веће вредности од поменутих, надлежан је био управник провинције.³¹ Тенденција повећања ове граничне вредности за последицу је имала да је у доба Јустинијана управник био надлежан за спорове вредности веће од 300 златника.³² У случају злоупотребе од стране покретача спора, који би као вредност спора навео суму већу од прописане са циљем да издејствује надлежност управника провинције, покретач спора би сносио све трошкове поступка.³³

У вршењу своје правосудне надлежности у доминату, управник провинције био је потчињен викару, слично као што је викар био потчињен преторијанском префекту.³⁴ Викари и преторијански префекти судили су у првом степену само изузетно (*extra ordinem*). Надлежност управника провинције била је касније ограничена и чињеницом да је на преторијанске префекте прешло право које је припадало принцепсу, да могу пред свој суд позвати и судити свакоме, без обзира на евентуални приговор надлежности (*praescriptio fori*).³⁵

²⁹ Вид. D.1.18.8.

³⁰ Поред надлежности у споровима, једна од надлежности управника провинције, чији је циљ био спречавање злоупотреба, представљала је фактичко ограничење привредне активности у доминату. Наиме, провинцијским чиновницима забрањивали су купопродају непокретности и робова (у провинцијама у којима су служили), осим у случају да је њен предмет била имовина њихових предака, и то само под условом да је извршена пред ректором и по цени не нижој од оне која би се сматрала разумном и правичном. Вид. Cod. Theod. 8.15.3.1 (приликом истраживања коришћен је превод на енглески језик према издању *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions, a translation with commentary, glossary, and bibliography* by Clyde Pharr, Princeton University Press, Princeton 1952).

³¹ Вид. CI 1.55.1.

³² Вид. Nov. Just. 15.3.

³³ Вид. Nov. Just. 15.4.

³⁴ У случају сумње једне од страна у поступку у (претпоставићемо: *нејрисџрасносџ*, прим. аут.) управника провинције, цар Јустинијан је овластио надлежног епископа да приступи предмету и пресуди заједно са њим. Вид. Nov. Just. 86.2.

³⁵ У оним деловима округа којим је управљао викар Рима, који се налазе унутар раздаљине од 100 миља од Рима и који се зову градске или приградске области (*regiones urbicae* или *suburbicae*), грађанскоправну и кривичноправну надлежност делили су са градским префектом, поред викара, и управници провинција. П. Вилемс, 621-625. и 651-652.

Управник је био овлашћен да пренесе своју надлежност у појединачном случају на судију кога је сам постављао.³⁶ Поред појединачних, постојале су и категорије судија које је постављао управник, названих „судије за спорове мале вредности”, (*iudices pedanei* (дословно: *йојууи сйојала, величине сйојала*), *iudices dati*), против чијих одлука се жалба изјављивала управнику провинције.³⁷ Исто тако, жалба на одлуке заштитника града изјављивала се управнику провинције.³⁸

О томе да се надлежност управника одржала до краја домината како у управној, тако у материји грађанског и кривичног правосуђа сведочи једна новела у којој стоји како је у надлежност управника спадало прикупљање пореза, одржавање јавног реда и мира, као и грађанско и кривично правосуђе.³⁹

5. ПОСЕБНИ ДЕО

Управник провинције био је надлежан да решава готово сва спорна питања која су настајала у свакодневном животу становника приликом заснивања, заштите и гашења права, како оних везаних за државину, својину и стварна права на туђим стварима, тако и оних у материји облигација и наслеђивања.

5.1. Стварно право

Надлежности управника провинције обухватале су разна питања у материји државине. Тако Гај наводи да је спор око државине, односно квазидржавине, у надлежности управника, који је, с тим у вези, овлашћен да, наређује или забрањује коришћење одговарајућих правних средстава.⁴⁰ Управникове надлежности у овој материји нису нестале с крајем класичног права. Примера ради, у случају спорног права својине над ствари чији држалац јој преварно умањује вредност, а пре евентуалног остваривања *ius postliminii* супротне стране, она може да тражи од управника да држаоцу одузме државину над ствари у питању и привремено је стави под старање трећег лица.⁴¹ Исто тако, лице које са својим братом има право сусвојине над доку-

³⁶ Simon Corcoran, *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government AD 284-324*, New York 1996, 236.

³⁷ S. Corcoran, 234; П. Вилемс, 651-652. и 656.

³⁸ Вид. Nov. Just. 15.5.

³⁹ Nov. Just. 8.8.

⁴⁰ Вид. Gaius, Inst. IV, 139 (приликом истраживања коришћен је превод Гајевих Инститација проф. др Обрада Станојевића: Gai, *Institutiones*, превоо Обрад Станојевић, Београд 1982.).

⁴¹ Вид. CI 8.50.3.

ментима који су у братовљевој фактичкој власти, могло је да се обрати управнику ради решења питања спорне државине.⁴² Заштита државине непокретне ствари (која није стечена *vi, clam, precario*) вршила се и почетком домината помоћу интердикта *uti possidetis*, који се у провинцијама користио пред управником.⁴³ У случају спора око међе, који је укључивао и питање права својине над спорним делом непокретности, правило је било да се пред управником прво реши питање државине, након чега је он одређивао стручно лице које би утврдило чињенично стање на лицу места.⁴⁴

Из претходних примера видело се да се, поред питања у материји државине, пред управником провинције такође вршило и утврђивање спорног права својине као и његова заштита. То се нпр. може видети и из једне конституције која сведочи о утврђивању права својине над робињом које се вршило пред ректором.⁴⁵ Међу његовим надлежностима налазило се и овлашћење за успостављање права својине што се може закључити из следећег примера. Лице које је желело да стекне право својине над робом луталицом, подносило је одговарајући захтев управнику, у чијој је надлежности било да утврди ко има право својине над робом који је предмет захтева и врати га власнику, односно у супротном, донесе позитивну одлуку о захтеву.⁴⁶

5.2. Облигационо право

Много бројнију категорију надлежности управника чиниле су оне у материји облигација.⁴⁷ Надлежан је био за утврђивање постојања дуга, а у случају кад би се постојање дуга утврдило, а до испуњења облигације упркос томе не би дошло, у његовој надлежности било је и поступање у вези са остваривањем заложног права повериоца.⁴⁸ Уколико заложно право није

⁴² Вид. CI 3.38.5.

⁴³ Вид. CI 8.6.1.

⁴⁴ Вид. CI 3.39.3.

⁴⁵ Вид. CI 7.66.5.

⁴⁶ Вид. Cod. Theod. 10.12.2.

⁴⁷ Ове надлежности нису морале да се везују само за спорна питања. Примера ради, евиденцију купопродајних уговора у местима у провинцијама вршио је заштитник датог града. У случају да не постоји носилац ове јавне функције у одређеном граду, надлежан да врши ову евиденцију био је управник провинције, односно у његовом одсуству епископ. Вид. Nov. Just. 167.1.

Поред тога, управнику провинције одузето је овлашћење да стави ван снаге или спречи завођење било које приватне исправе у регистар који је водио заштитник града. Вид. Nov. Just. 15.3.

⁴⁸ Вид. CI 7.53.9. У извесном смислу је чак и наплата јавних дажбина, увођењем тзв. публикана приватизована, те је настала потреба да управници провинција уреде односе између пореских обвезника и публикана, односно да успоставе одговарајућу судску власт за решавање евентуалних спорова између њих. Милан Милутин, „*Pignoris capio* у току

било установљено, поступак намирења повериоца из имовине дужника такође се спроводио у поступку пред управником.⁴⁹

Управник провинције имао је, дакле, и надлежности у материји заложног права и то оне које су се односиле, како на успостављање и остваривање, тако и на заштиту заложних права. Могао је, у случају да је сматрао да постојећа јемства испуњења престације нису довољна, да обавезе страну у спору да их допуни.⁵⁰ За остваривање заложних права повериоца из основног облигационог односа, тј. залогопримца, постојала је такође надлежност управника провинције.⁵¹ Уколико је заложена ствар (у конституцији наведеној у фусоти у питању је роб) противправно отуђена, пред управником се могао покренути поступак против држаоца заложене ствари.⁵² Насупрот томе, уколико су заложеним стварима над којима је залогодавац изгубио право својине услед неиспуњења престације из основне облигације, грешком придружене и ствари које нису биле заложене, поступак њиховог враћања у својину (у том тренутку већ бившег) залогодавца вршио се такође пред управником.⁵³

Дешавало се да потраживање није обезбеђено заложним правом.⁵⁴ У том случају, управник је био овлашћен да дужнику одреди додатно време за извршење престације у случају да он дуг не негира, а разлог неплаћања у року доспелости не лежи у одбијању да изврши своју обавезу, већ у немогућности да то учини.⁵⁵ Када дужник, иначе сопственик непокретне ствари, ипак није био у могућности да дуг врати у новцу, те ако није било заинтересованих за куповину његове непокретне ствари, управник провинције вршио је њену процену и пренос права својине над њеним одговарајућим делом са дужника на повериоца. Притом, поверилац је добијао у својину прво непокретности веће вредности (до износа намирења дуга), док су оне мање вредности остајале у својини дужника. *Ratio legis* овог решења била

римске историје: *pignoris capio* према Гајевим Институцијама“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Сагу*, 2/2017, 460.

⁴⁹ Одређена правна средства (у конституцији која то помиње, у питању је приговор), која би страна у спору иначе искористила у месту заснивања облигационог односа насталог из контракта да се налази у њему, могла је услед свог одсуства да искористи пред управником провинције. *Ratio legis* било је олакшавање поштовања процесних рокова странкама. Вид. *CI* 4.30.14.

⁵⁰ Вид. *D.5.3.41*.

⁵¹ Вид. *CI* 8.13.10.

⁵² Вид. *CI* 8.13.26.

⁵³ Вид. *CI* 8.14.5.

⁵⁴ Штавише, могло је да се деси да тужено правно лице није имао ко да заступа, у ком случају је управник провинције био надлежан да нареди наплату потраживања, односно, да удовољи евентуалном захтеву трећег лица да наступи као бранилац интереса правног лица. Вид. *D.3.4.1*.

⁵⁵ Вид. *D.42.1.41*.

је потреба да, кад већ поверилац није добио новац ни покретну ствар на име дуга, не добије ни потпуно безвредну непокретност.⁵⁶

У случају доспелости потраживања из облигационог односа у ком на једној страни постоје садужници, управник провинције био је надлежан да их позове пред суд, утврди њихову доступност суду, солвентност, као и евентуално постојање клаузуле солидарности и одреди износ који је сваки од садужника требало да плати.⁵⁷ Уколико је један од садужника исплатио сразмеран део укупног дуга свих садужника, пред управником је могао да доказује да облигација није подразумевала дужничку солидарност и, последично, да је он тиме извршио своју престацију.⁵⁸ Насупрот томе, у случају постојања солидарности, када је један садужник исплатио целокупан износ дуга, поступак остваривања његових права према осталим садужницима спроводио се такође пред управником провинције.⁵⁹ Када је долазило до исплате недуговане суме новца, за утврђивање постојања заблуде као и поступак повраћаја исплаћене суме, надлежан је био ректор.⁶⁰ Слично томе, утврђивање постојања заблуде настале при заснивању облигационог односа вршило се такође у поступку пред ректором, који је имао овлашћење да дужника ослободи обећане, а недуговане престације.⁶¹

Поред неиспуњења престације, постојале су надлежности управника и у ситуацијама у којима се престација изврши у прекомерном износу. На пример, када продавац као контрапрестацију добије износ већи од уговореног, био је дужан да у одговарајућем поступку вишак запечати и остави у детенцију црквеној благајни у месту настанка уговора, како би евентуални други поверилац купца из поменутог облигационог односа могао из тог износа да се наплати. Управник провинције био је у том случају надлежан да испита наводе новопојављеног повериоца и донесе одлуку.⁶²

Управник провинције водио је рачуна и о заштити положаја малолетних лица у облигационом односу. Гај износи да је на проконзулу било да ускрати повериоцу право на тужбу којом би успео да врати новац који је лицу млађем од двадесет пет година дао на име уговора о зајму. Међутим, проконзул је и у том случају ипак морао да води рачуна да права повериоца буду остварена и против малолетног лица, и то у три ситуације. Уколико је малолетник сам зајмодавац у другом реалном контракту исте врсте, проконзул је био овлашћен да му нареди да своја права као зајмодавца пренесе

⁵⁶ Вид. Nov. Just. 4.3.

⁵⁷ Вид. Nov. Just. 99.1.

⁵⁸ Вид. CI 2.3.18.

⁵⁹ Вид. CI 8.39.1.

⁶⁰ Вид. CI 4.5.6.

⁶¹ Вид. CI 1.18.6.

⁶² Вид. CI 7.72.10.

на свог повериоца. Такође, уколико је малолетник од новца који је добио по основу зајма купио непокретност по цени већој од тржишне, проконзул је био у обавези да нареди странама у правном послу да непокретност, односно новац исплаћен за њу, врате супротној страни са свим припадајућим плодовима, како би од враћеног новца био намирен дуг према малолетниковом повериоцу. Најзад, исти повраћај, са истим циљем, очекивао се уколико је малолетник извршио продају одређене непокретности испод тржишне цене.⁶³

Улпијан наводи да је управник провинције био надлежан да решава у поступцима о страхом или без исплате цене изнуђеној продаји или залози.⁶⁴ Доказивање долозног поступања и поступак обештећења преварене стране вршили су се пред управником провинције.⁶⁵ С обзиром на то да је класична јуриспруденција појам *dolus* проширила тако да се свако поступање супротно начелу савесности и поштења (*bona fides*) сматрало долозним, овлашћења управника провинције залазила су и у материју имовинских односа у браку, што ипак, осим кроз пример који следи, неће бити разматрано у овом раду. Наиме, када се већ ожењен мушкарац противправно ожени по други пут, његова друга жена, по сазнању за насталу бигамију, обраћала се управнику провинције ради накнаде свих имовинских издатака у вези са противправним браком.⁶⁶

У надлежности је управника било да спречи промену пасивне легитимације отуђењем имовине која је предмет спора која би за циљ имала погоршање положаја тужиоца.⁶⁷

Дешавало се да роб пре или после свог ослобађања, изврши одређено давање свом тадашњем, односно бившем, господару, како би била извршена и манумисија његових кћери, такође робиња, а да господар то не учини. У зависности од тога да ли је ово давање извршио као роб или слободан човек, на располагању су му биле две могућности. У првом случају се могао обратити управнику са захтевом да примора господара да поступи у складу са својом обавезом, док је у другом могао само да захтева повраћај онога што је дао.⁶⁸

Уколико отац отуђи непокретност у својини еманципованог сина без његове сагласности, при чему, нити га син касније наследи, нити су му на располагању погодности у виду *longi temporis praescriptio*, у надлежности ректора био је повраћај у пређашње стање у случају постојања таквог захтева од стране оштећеног.⁶⁹

⁶³ Вид. D.4.4.27.

⁶⁴ Вид. D.1.18.6.

⁶⁵ Вид. D.17.2.68.

⁶⁶ Вид. C1 9, 9, 18.

⁶⁷ Вид. D.4.7.1.

⁶⁸ Вид. C1 4.6.9 и C1 7.16.8.

⁶⁹ Вид. C1 4.51.5.

5.3. Наследно право

Надлежности управника провинције обухватале су и овлашћења у материји наслеђивања. Она су, између осталог, укључивала и поступак давања наследничке изјаве, питања државине заоставштине о чијем праву својине тек треба да се одлучи, регулисање посебних правних облика за завештање имовине војника, поступак отварања тестаментa, спорове о тумачењу његове садржине, поступак утврђивања фалсификовања завештања, као и других манљивости. На основу одговарајућег мандата принцепса, управници су били надлежни и за спорове о фидеикомису.⁷⁰

Изјава о пријему или одбијању прихвата наслеђа давала се у провинцијама управнику. Гај пружа податак да су право да пред проконзулом дају негативну наследничку изјаву имала, како лица старија од двадесет пет година, тако и она испод ове старосне границе. Овој другој категорији, с обзиром на недостатак животног искуства, проконзул је могао својим едиктом да омогући повраћај у пређашње стање у случају брзоплетог прихвата заоставштине инсолвентног оставиоца.⁷¹ Ово сведочи о одступању од старог начела *semel heres, semper heres* већ у периоду принципата. О томе колико се питању прихватања наслеђа, независно од тога да ли је у питању било интестатско или тестаментарно наслеђивање, давала важност и на почетку домината, узимајући у обзир имовинскоправне последице тог чина, сведочи и чињеница да је ректор био надлежан да додели потенцијалним наследницима додатно време да размисле да ли ће да се прихвате наслеђа.⁷² Питање привремене државине заоставштине о чијем праву својине је тек требало да се одлучи (*bonorum possessio*) у овом периоду било је у надлежности ректора.⁷³

Када је у питању тестаментарно наслеђивање, не чуди да се подела на правни режим растерећен формалности, који је важио за војнике (с обзиром на услове и околности у којима су изражавали своју последњу вољу) и правни режим који је важио за остале категорије становништва, одржао кроз све периоде, имајући у виду непромењену важност ове категорије, додуше у почетку у освајачким походима, а касније све више у дефанзивном контексту. Тако је, на пример, проконзул био у обавези да изда засебан едикт који је регулисао питања везана за тестаменте војника, с обзиром на посебна права која је ова категорија становништва имала у вези са завештањима.⁷⁴

Отварање тестаментa вршило се у поступку пред управником провинције. Захваљујући Гају сазнајемо да је у класичном праву, у случају одсуства

⁷⁰ П. Вилемс, 503-504. и 578.

⁷¹ Вид. D.29.2.57.

⁷² Вид. C1 6.30.9.

⁷³ Вид. C1 8.2.2.

⁷⁴ Вид. D.29.1.2.

свих лица одређених да присуствују отварању тестаментa у својству сведока, уколико су разлози хитности то захтевали, на проконзулу било да се постара да се тестамент отвори у присуству људи изузетног угледа. Након умножавања примерка тестаментa и утрђивања његове садржине, у њиховом присуству тестамент би се поново запечатио и примерци послали сведоцима како би извршили своју дужност.⁷⁵ Слично је и у једној конституцији савладара, царева Валеријана (253-260. године) и Галијена (253 (260) – 268. године).⁷⁶ У доминату је ова надлежност у провинцијама и даље припадала управнику, о чему нам сведочи једна конституција августа Диоклецијана (284-305. године) и Максимијана (286-305. године) у вези са правом наследника да изврши увид у садржину тестаментa и добије његов умножени примерак.⁷⁷

Спорови везани за тумачење садржине тестаментa решавани су пред проконзулом. Тако Паул наводи пример спора између полубраће Поликрата и Феба у вези са тумачењем одредбе тестаментa свог оца Јулија Феба.⁷⁸

Поступак доказивања фалсификовања тестаментa у принципату вршио се пред проконзулом који га је претходно прихватио као исправан. Ово се право дозвољавало упркос правилу о *res iudicata*.⁷⁹ Надлежност управника по овом питању одржала се и у доминату. Манљивост тестаментa уопште могло је у поступку пред коректором да доказује лице које је претендент на наслеђе, или део наслеђа већи од дела који му је припао.⁸⁰ Слично је било и са ректором, пред којим се, поред манљивости тестаментa, могао доказивати и било који други основ искључења нечијег права да наследи.⁸¹ Исто тако, у његовој је надлежности било да нареди испитивање лица која могу да имају сазнања о фалсификовању тестаментa.⁸²

Занимљива је била ситуација у којој је, након смрти оставиоца, а пре него су се наследници прихватили наслеђа, роб који је део заоставштине, вршио правне послове на основу којих су настајала права у корист заоставштине. Ова права су могли да остваре наследници у поступку пред ректором по пријему наслеђа.⁸³

Јасно је да је управник провинције у области наследних права имао, током сва три уставноправна периода током којих је постојао, мање-више исту улогу, а да су промене које су се догађале више биле везане за друштво-

⁷⁵ Вид. D.29.3.7.

⁷⁶ Вид. CI 6.32.2. Занимљиво је да се у овој конституцији за управника провинције користи израз ректор, карактеристичан за период домината, који је отпочео недуго после тога.

⁷⁷ Вид. CI 6, 32, 3.

⁷⁸ Вид. D.36.1.83.

⁷⁹ Вид. CI 7.58.1.

⁸⁰ Вид. CI 1.18.4.

⁸¹ Вид. CI 4.19.11. О валидности тестамената у доминату вид. Cod. Theod. 4.4.3.

⁸² Вид. CI 9.22.17.

⁸³ Вид. CI 4.34.9.

но-економске промене до којих је долазило, него за веће, мање или битно другачије надлежности управника. Тако се, на пример, право на повлачење дате изјаве о пријему наслеђа, које није увек постојало, када је настало, у провинцијама вршило пред управником. Ово је било природно с обзиром на то да се и сама изјава давала пред њим. Наравно, приметан је и у овом случају, али и уопште, мањи формализам с растом привредне активности и тржишне размене, као, уосталом, и обрнуто.

6. ЗАКЉУЧАК

Поредећи правни основ настанка овлашћења управника римске провинције у различитим периодима, пружа се слика односа централне власти и управника, а самим тим и сукоба интереса различитих категорија римског друштва и промена уставног оквира у ком се то догађало. Управника који је, с настанком римске империје, био готово независан у вршењу своје власти као носилац империјума *militiae* и војни командант – освајач нове територије, заменио је управник кога је из својих редова на чело провинције слао сенат пружајући му могућност да од своје промагистратуре створи изразито лукративну делатност, али који је, самим тим, био ограничаван у томе од стране својих конкурената, како фактички, тако постепено и институционално.

С принципатом, тежиште управничког односа са централном влашћу помера се са сената на принцепса, чији интерес постаје главни чинилац одређења положаја управника провинције и његових надлежности. Власт непослушног управника, принцепс је решавао установљавањем нових (често правосудних) магистратура чиме би се надлежности управника смањивале, или чак раздвајањем читавих области његових надлежности на више магистратура (нпр. Константиново раздвајање војне и цивилне власти у провинцији). Обрнуто, принцепс је имао моћ да јача положај оних управника који су штитили његове интересе.

Каракалином конституцијом, не само што је уздрман дотадашњи концепт друштвено-државног уређења, него је и потпуно приведен крају империјалистички концепт организације власти са градом-државом римских грађана као седиштем и провинцијама као извором прихода некадашњем освајачу. То је био увод у уставноправни положај који ће управник провинције имати у доминату. Поставши само један у низу чиновника, који је хијерархијски једнима надређен, а све већем броју других подређен, управник је на располагању имао оне надлежности које је доминус сматрао за сходне за дату провинцију и дато време.

Приметно је, међутим, да имовинскоправни односи између просечних грађана, у значајнијој мери нису могли да угрозе интересе централне власти,

који год период да је у питању, као ни да јој у већој мери допринесу. Стога ни сенат, ни принцепс, ни доминус, нису видели потребу за већом интервенцијом у постојеће надлежности управника у материји имовинског права, осим мање-више козметичких. Поједина питања су се прецизирала, затим дешавало се, додуше ретко, да се поједина широка надлежност из ове материје додели или одузме управнику провинције, али је утисак да су промене надлежности управника у овој материји, посматрајући ширу слику, несистемског, *ad-hoc* карактера.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

1. Извори

- Valeri Maximi, *Factorum et Dictorum Memorabilium* (приликом истраживања коришћен је текст према издању Teubner, Leipzig 1865, доступан на <https://archive.org/details/factorumetdictor00valeuoft/page/424/mode/2up>, приступљено 12. 9. 2022. године)
- Гајеве Институције (приликом истраживања коришћен је коришћен превод Гајевих Институција проф. др Обрада Станојевића: Gai, *Institutiones*, превео Обрад Станојевић, Београд 1982.)
- Gaius Suetonius Tranquillus, „Divus Julius“, *De Vita XII Caesarum* (приликом истраживања коришћен је текст према издању Loeb Classical Library из 1913. доступан на интернет страници https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Julius*.html, приступљено 12. 9. 2022. године)
- Dio Cassius, *Historia romana* (приликом истраживања коришћен је текст према издању Loeb Classical Library, 9 volumes, Greek texts and facing English translation, Harvard University Press, 1914-1927. Translation by Earnest Cary, доступан на интернет страници http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html, приступљено 12. 9. 2022. године.
- Јустинијанова Дигеста (приликом истраживања коришћен је текст према издању „Iustiniani Digesta“ (Recognovit Theodorus Mommsen / Retractavit Paulus Krueger), *Corpus Iuris Civilis*, vol. I, Berlin 1872, доступан на интернет страници <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>, приступљено 12. 9. 2022. године. У првом тому овог издања, објављене су Јустинијанове Институције и Јустинијанова Дигеста, од којих је приређивач првих био Паул Кригер (Krueger), а других Теодор Момзен (Mommsen), као и преводи The Digest of Justinian, Volumes 1-4, translation edited by Alan Watson, Philadelphia 1985 и Samuel P. Scott, *The Civil Law*, Volumes 3-11, Cincinnati 1932.)
- Јустинијанов Кодекс (приликом истраживања коришћен је текст према издању „Codex Iustinianus“ (Recognovit et retractavit Paulus Krueger), *Corpus Iuris Civilis*, vol. II, Berlin 1877, доступан на интернет страници <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>, приступљено 12. 9. 2022. године).
- Јустинијанове Новеле (приликом истраживања коришћен је текст према издању „Iustiniani Novellae“ (Recognovit Rudolfus Schoell, Opus Schoellii morte in-

- terceptum absolvit Guilelmus Kroll, *Corpus Iuris Civilis*, vol. III, Berlin 1877, доступан на интернет страници <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>, приступљено 12. 9. 2022. године)
- Publii Cornelii Taciti, *Ab excess divi augusti (Annales) libri qui supersunt*, (приликом истраживања коришћен је превод Љиљане Црепајац према издању Корнелије Тацит, *Анали*, Београд 2006)
- Теодосијев Кодекс (приликом истраживања коришћен је превод на енглески језик према издању *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions, a translation with commentary, glossary, and bibliography* by Clyde Pharr, Princeton University Press, Princeton 1952)
- Titus Livius, *Ab urbe condita* (приликом истраживања коришћени су текстови према издањима Охониј: *E Typographeo Clarendoniano*, Oxford 1964. (књиге 21-25), доступан на интернет страници <https://archive.org/details/aburbecondita0003livu>, приступљено 12. 9. 2022. године и *Weidmannsche Buchhandlung*, Berlin 1856. (књиге 24-26), доступан на интернет страници https://archive.org/details/bub_gb_s6E9AAAAcAAJ/mode/2up, притупљено 12. 9. 2022. године)
- Plin. Ep. (приликом истраживања коришћен је текст према издању *Plini minoris, Epistulae*, recognovit R. A. B. Mynors, Clarendon Press, Oxford 1963 (*litterae u et v separatae*), доступан на интернет страници https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/PliniusMinor/pli_ep10.html, приступљено 22. 9. 2022. године)

2. Литература

- Бордман, Цон, Грифин, Цаспер, Мари, Озвин, *Оксфордска историја римској светиа*, с енглеског превела Слађана Танасијевић, Београд 1999.
- Вилемс, Пјер, *Римско јавно право или Римске јолијичке усјанове од јосјанка Рима до Јусјинијана*, с ауторовим одобрењем са шестога издања превео с француског Жив. М. Милосављевић, Београд 1898.
- Деретић, Наташа, Милутин, Милан, „Публикани према Јустинијановим Дигестима – институционализована корупција и њено правно санкционисање“, *Зборник радова Правној факултетија у Новом Саду*, 4/2020, 1415–1431.
- Corgoran, Simon, *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government AD 284-324*, New York 1996.
- Милков, Драган, *Уравно право II: Уравна делатност*, Нови Сад 2010, стр. 87.
- Милутин, Милан, „*Pignoris capio* у току римске историје: *pignoris capio* према Гајевим Институцијама“, *Зборник радова Правној факултетија у Новом Саду*, 2/2017, 449-464.
- Мирковић, Мирослава, *Римска држава у доба принципата и домината (27. пре Хр.-337. н.е.): од Августиа до Константиниа*, Београд 2003.
- Mommsen, Théodore, *Le Droit Public Romain*, Tome VII, Paris 1985. (за потребе овог истраживања, наведени део превела Милица Станковић, проф. француског језика и књижевности, на чему јој се захваљујем.)
- Johnston, David, *Roman Law in Context (Key Themes in Ancient History)*, Cambridge 2003.
- Šarkiћ, Srđan, Malenica, Antun, *Pravne teorije i institucije antike*, Novi Sad 2004.

Maša M. Kulauzov
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
M.Kulauzov@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0003-2805-7773

Milan M. Milutin
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
M.Milutin@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-4025-5222

Examples of Provincial Governors' Jurisdictions in *Ius Quod Ad Res Pertinet* in Rome

Abstract: *Several topics are covered in the paper. Firstly, a list of sources of law which regulates the issue of the jurisdictions of provincial governors is given from the broader ones to the narrower ones. Jurisdiction of a provincial governor used to come into being in the moment of his entrance to the province. In case he leaves it, his jurisdictions would stop and he would become a private individual. The substitution of the personal jurisdiction of provincial governors, which was significantly shaken by the constitution of Caracalla in 212, with the territorial one, appears to be obvious at the end of the Dominate. The governor used to have civil and military jurisdictions. The former included judicial and administrative powers. Judicial jurisdictions were comprised of those in criminal and those in civil matter. Out of scope of the civil matter, only the examples of the jurisdictions of provincial governors in the matter of property law have been covered in this paper, which, according to the tripartition of Gaius, amounts to ius quod ad res pertinet. Provincial governors were authorised to adjudicate on almost all disputes arising from the everyday life during the formation, protection and termination of rights, not only those related to possessio, dominium, and iura in re aliena, but also those in the matter of obligationes and inheritance.*

Keywords: *provincial governor, jurisdiction, property law, litigation, Roman law.*

Датум пријема рада: 29.09.2022.

Датум прихватања рада: 08.12.2022.